

Василь Лемак,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри теорії та
історії держави і права
Ужгородського національного
університету

УДК 340.1

Загальна теорія права: між зміною парадигми і пошуком структури

Теорія права як "теоретична складова" правової науки на початку ХХІ століття зазнає змін, покликаних тенденціями світового розвитку, передовсім - глобалізацією. Метою цієї статті є аналіз змістовного наповнення вітчизняної науки теорії права в контексті відповідного досвіду держав Центральної Європи. Перед тим, як зупинитися на суті цих змін, необхідно зробити деякі зауваження, які будуть стосуватися вітчизняної ситуації у розвитку "теорії права" (вживаємо робочу назву науки і навчальної дисципліни).

Попередні зауваження. По-перше, як і будь-які інші науки (і особливо соціо-гуманітарні), теорія права потребує не лише академічних свобод, пов'язаних із конституційною демократією, а й також середовища, заснованого на цінностях відкритої професійної розмови з ключової проблематики науки. Йдеться про "культуру дискусії", за якої цінуються аргументи, а не посади чи доступ до ресурсів. Один показовий приклад із минулого. Перший том відомого видання "Теоретичної фізики" 1940 р. (під редакцією

Л. Ландау і Л. П'ятигорського) наукові рецензенти оцінили у такий спосіб: "Приходиться дивуватися тому, як міг такий великий учений, яким, без сумніву, є один із співавторів - проф. Ландау, написати книгу з такою значною кількістю грубих помилок... Переходячи до оцінки книги в цілому, ми повинні визнати, що вона не вдалася авторам" [Див.: 1]. Йдеться про те, що твір визнаного вже у той час Л. Ландау було піддано нищівній науковій критиці, що сприймалося як нормальна практика в науковому середовищі. Радянська правова наука в 1960-1980-ї роки, як свідчить періодика тих часів, перебуваючи в ідеологічних "лещатах", тим не менш, відзначалася певним рівнем дискусії з найбільш актуальних питань. Звісно, такі дискусії не носили характеру "битви титанів" в умовах свободи, як наприклад, інтелектуальне протистояння на сторінках "Harvard Law Review" у 1958 р. (Л. Фулер проти Г. Харта). Однак, привертає увагу дискусія про "розуміння права" на сторінках журналу "Советское государство и право" (1979, № 7 і 8).

Парадоксально, однак, після 1991 р. умови демократичного простору в Україні не призвели до формування культури дискусії (і наукової критики).

По-друге, для розвитку науки теорії права важливими є координати і особливо - напрям такого розвитку, формування того, що називають "парадигмою", яка, звісно, не може стати результатом короткотермінових зусиль вчених. Однак, у нашому випадку йдеться про майже три десятиліття, які дозволяють окреслити таку парадигму, тобто досягнення науки, які вважаються юридичною спільнотою у формулі Т. Куна "основою для її подальшої практичної діяльності"? [2, с. 52]. На жаль, зміна парадигми в сфері теорії права знаходиться на початковому етапі. Останнє проявляється в багатьох моментах і, передовсім, у переліку навчальних блоків типових підручників з теорії права (теорії держави і права), які істотно відрізняються від "західної академічної правової культури" (термін У. Твайнінга). Перші кроки у відмові від таких підходів слід вітати, попри їх очевидну непослідовність. Навіть у фундаментальних виданнях можна зустріти розуміння права у рамках правових норм - як "норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою". "М'який" відхід від "вузьконормативістського підходу" засвідчує складний процес переосмислення ключових правових категорій.

По-третє, теорія права не перебуває у "вакуумі" і важливим фактором для її розвитку є не лише вплив на неї інших правових наук, а й також вплив юридичної практики (передовсім, судової практики). Досвід США, Німеччини чи інших держав, заснованих на верховенстві права, підтверджує важливість цього. Наявність розвиненої і цілісної судової практики (особливо на рівні конституційних і вищих судів) збагачує теоретичну юриспруденцію матеріалом із "правового життя". Наприклад, рішення Федерального консти-

туційного суду Німеччини (деякі мають обсяг біля 300 с.) виступають інтелектуальними шедеврами в аспекті правової аргументації. Навпаки, за відсутності послідовності як ознаки судової практики (що ставить під сумнів її наявність як такої) та, особливо, відсутності культури обґрунтування судових рішень, вкрай складно сподіватися на формування цілісної теорії її осмислення. Цей процес взаємозалежний і об'єктивний.

Потреба зростання ролі теорії права в системі юридичної освіти. Відмова в 2017 р. Міністерства освіти і науки України від включення знань із теорії права до програми вступних випробовувань до магістратури за спеціальністю "Право" показує недостатнє розуміння цієї потреби. У навчальному аспекті саме теорія права покликана забезпечити таку складову підготовки юриста, яке би сформувало в нього знання і навички правового мислення в контексті історії ідей та методологічних основ правової науки. За самим характером таке завдання є міждисциплінарним, що відображається в навчальних темах та пріоритетах дослідження. Студент повинен навчитися "схоплювати" щось більш загальне, ніж мінімум знань з галузевих навчальних дисциплін, щоб "отримати широкий і гнучкий підхід до правових питань усіх видів" [3, с. 6]. Навчити студента "мислити як юрист" - це головна ціль, яку декларують, наприклад, юридичні школи в США, де юридична освіта вважається однією з найбільш ефективних. Теоретичні знання, які дозволяють сформувати аналітичні юридичні навички "входження до правової проблеми будь-якого виду" - це і є завдання теоретичної юриспруденції або теорії права.

Що означає "мислити як юрист"?

1. *Навчитися "плавати" в океані нормативної бази, яка зростає в усіх сучасних державах. Декілька прикладів. Загальну кількість федераль-*

них законів у США (починаючи з 1789 р.), за визнанням американських фахівців, поррахувати вкрай складно. Лише за період від 3 січня 1973 до 5 січня 1983 р. (п'ять дворічних сесій Конгресу) було схвалено 3570 федеральних законів (Enacted Laws). Міністерство юстиції в 1998 р. поррахувало, що лише кримінальний закон (в широкому розумінні) міститься у понад 50 різних федеральних законах (з обсягом у 23 тисяч сторінок), які загалом передбачають близько 3000 злочинів (criminal offenses). У 2008 р. у Доповіді Фонду "Спадщина" (the Heritage Foundation) встановлено ще більшу кількість федеральних злочинів - мінімум 4 450 [4]. Однак, у США, як відомо, у кожному з 50 штатів діють законодавчі органи, які додатково ухвалюють закони свого рівня. Крім того, має місце прецедентне право судів (понад 580 томів рішень лише Верховного Суду США).

Україна не є винятком в цьому плані. Хоча кількість так званих "первинних законодавчих актів" є незначною (станом на 24 серпня 2017 р. - 773 законів України з власним предметом регулювання і 1341 закон про ратифікацію міжнародних договорів), до них слід додати понад 39 тисяч актів Президента України і понад 64 тисячі актів Кабінету Міністрів України (частина з них - індивідуального характеру). При цьому слід врахувати, що, крім власне "законодавства", нормативну правову матерію складають також договори, звичаєве право і судова практика (майже 1,5 тисяч актів Конституційного Суду України і понад 65,5 млн. документів у Єдиному державному реєстрі судових рішень). Розібратися в цьому величезному масиві, вірно визначати взаємодію наведених груп актів законодавства, бачити співвідношення між ними за юридичною силою, уміти виводити "судову практику" та "звичаєве право" - такі навички потребують серйозної теоретичної підготовки. Однак навіть і цього замало.

2. *Вміння обгрунтовувати.* Головний зміст юридичної професії, незалежно від конкретного фаху, полягає у вмінні створювати аргументовані правові тексти. Обпертися на факти і на право - основа такого вміння, як і 100 чи 200 років тому. Однак, проблема у тому, що самі факти і саме право сьогодні є надто унікальними в динамічному і глобалізованому світі. Навіть сам простір, де функціонує (і який обмежує) національний правопорядок, сьогодні є багато в чому іншим. До традиційних складових території держави (суші, води і повітря) прийшов час додати ще один компонент - віртуальний простір (кібер-простір), у якому здійснюється поведінка, яка також регулюється (і оцінюється) правом. В часи глобалізації значною мірою стирається дистанція між національним та іншими рівнями правопорядку (наднаціональним та міжнародним), що необхідно враховувати під час, наприклад, складання судового рішення. Слід погодитися з тим, що "в обгрунтуванні повинні міститися посилання на відповідні положення Конституції або відповідні норми національного, європейського або міжнародного права. Там, де це доречно, посилання на національну, європейську або міжнародну судову практику, в тому числі на практику судів інших країн, а також посилання на юридичну літературу можуть бути корисними, а в системі загального права — необхідними" [5].

Такий підхід стосується не лише судів, а й також осіб, які звертаються до них для визначення своїх прав і обов'язків. Аргументація заявлених до суду вимог в цьому аспекті унікально проявилася в 1998 р. в Європейському суді з прав людини у справі "Курт проти Туреччини". Заявниця, син якої зник за обставин, які представляли загрозу для його життя, звернулася до Суду з проханням "сприйняти підхід Американського суду з прав людини у рамках положень Американської кон-

венції з прав людини, а також Комітету з прав людини ООН, який діє в рамках Міжнародного пакту про громадянські і політичні права..." [6]. Не можна не звернути увагу, що заявниця обґрунтування "питання права" вибудувала не лише на внутрішньому праві Туреччини, а й на сегментах інших правопорядків: а) практиці Американського суду з прав людини у рамках положень Американської конвенції з прав людини, тобто Суду з наднаціонального правопорядку (навіть не Європи, а іншої частини світу); б) практиці Комітету з прав людини ООН, який діє в рамках міжнародного права. Розуміти тісну взаємодію правопорядків різного рівня, так само, як і різних шарів (рівнів) і галузевих блоків внутрішнього права, можливо лише міждисциплінарно, що якраз і передбачає теорія права.

Як назвати "теорію права"? Ми є свідками бурхливого пошуку в цьому плані. Питання, звісно, полягає не в самій назві дисципліни, а в її наповненні. Більше ста років тому відомий професор В. М. Хвостов у своєму підручнику з назвою "Загальна теорія права: Елементарний нарис" (!) у перших рядках підкреслював: "Під назвою Загальної Теорії Права розуміється наука, що ставить собі завданням вивчення найбільш основних питань правознавства. По суті, таких питань можна виділити два: 1) питання про державу і 2) питання про право. Ці два поняття тісно пов'язані між собою. І держава, і право, як ми побачимо, є продуктами довгої та складної культурної еволюції і при цьому розвиток їх взаємно обумовлений. Право і держава виникають в процесі постійної взаємодії й у розвиненому стані припускають один одного: в даний час ми не можемо собі уявити право без держави і держави без права. Ось чому ці два поняття і є найбільш основними в загальній теорії права. Взаємні відносини права і держави у розвиненому їх стані можна виразити наступною корот-

кою формулою: держава є найбільш досконала і найбільш всеохоплююча форма людського співжиття, а право є тим порядком, за яким повинно відбуватися життя державної спільноти..." [Див.: 7].

Питання адекватного вираження назви теорії права почалося з тих часів, коли власне постала "потреба в узагальненому знанні" (Н.Коркунов) у сфері правознавства. Теоретична юриспруденція пройшла тривалий шлях, починаючи з "енциклопедій права", пересікаючись та взаємодоповнюючись із "філософією права", і така тісна взаємодія з останньою залишається сьогодні, ставлячи перед сучасними правознавцями дилему: маркувати дистанцію між ними чи ні.

Повертаючись до питання співвідношення "держави" і "права" в курсі теорії права та впливу цього співвідношення на його назву, слід нагадати, що, наприклад, Г. Кельзен у 1945 р. назвав своє видання "Загальна теорія права і держави" [Див.: 8]. Однак, структура цієї роботи засвідчує, що більшу частину її загального обсягу становить матеріал про державу (хоча слід урахувати розуміння ним "держави"). Інколи йдеться про складності контекстного перекладу. Прикладом цього є те, що одна з відомих праць У.Твайнінга "Загальна юриспруденція" (General Jurisprudence) [9], яка була опублікована в 2007 р., у Росії в 2010 р. була "перекладена" як "Загальна теорія права" [10].

Якою має бути структура теорії права? Насправді, це якраз і є головним питанням, яке окреслює предмет теоретичної юриспруденції. На сьогодні в зарубіжних країнах має місце декілька підходів.

Перший підхід - очевидне домінування в змістовному наповненні дисципліни державознавчого матеріалу в умовах акцентування монополічної ролі держави для створення права. Наприклад, у Російській Федерації у затвердженому Міністерством освіти РФ "Державному освіт-

ньому стандарті вищої професійної освіти" за спеціальністю "Юриспруденція" (2000 р.) для навчальної дисципліни "Теорія держави і права" передбачено наступний обсяг: "Методологічні основи наукового розуміння держави і права, державно-правових явищ; закономірності історичного руху і функціонування держави і права; взаємозв'язок держави, права та інших сфер життя суспільства і людини; понятійний і категорійний апарат теорії держави і права; еволюція і співвідношення сучасних державних і правових систем; основні проблеми сучасного розуміння держави і права; загальна характеристика сучасних політико-правових доктрин". З наведеного проявляється не лише розширений обсяг навчального матеріалу щодо держави, а й також розуміння її пріоритетної ролі щодо права.

Другий підхід - практичне виключення матеріалу щодо держави зі змісту дисципліни. Наприклад, в одному з найбільш авторитетних підручників австрійського ученого Петера Коллера (Koller) "Теорія права", який рекомендований для німецькомовного середовища студентів-правників у багатьох державах, структура дисципліни має наступний вигляд:

I. Поняття і функції права:
1) дискусія про правову концепцію;
2) елементи правової концепції;
3) функції права.

II. Структура і динаміка права:
1) структура норм права; 2) структура і види норм права; 3) структура прав; 4) динаміка права; 5) структура і єдність права.

III. Теорії права: 1) правовий позитивізм і теорії природного права; 2) наказова теорія Дж. Остіна; 3) теорія чистого права Ганса Кельзена; 4) теорія права Х. Л. А. Харта; 5) теорія права Рональда Дворкіна.

IV. Застосування права та юридична аргументація: 1) основи застосування права; 2) тлумачення права; 3) способи правової кваліфікації; 4) оцінка фактів та визначення права.

V. Право, мораль і справедливість: 1) сутність і типи моралі; 2) право і мораль; 3) поняття та види справедливості [Див: 11].

Подібні підходи спостерігаються у підручниках і авторів з Німеччини, наприклад "Теорії права" Т. Вестінга (Vesting) [12] та "Філософії права та теорії права" М. Махлмана (Mahlmann) [13]. Для порівняння, наприклад, один із найбільш авторитетних англомовних підручників із юриспруденції (під ред. Д. Патона і П. Дерхема) складається з шести книг: 1. Вступ. 2. Призначення права. 3. Джерела права. 4. Техніка права. 5. Публічне право. 6. Приватне право. В свою чергу, матеріал про державу міститься в книзі 5 "Публічне право", де розділ XIV "Право і держава" складається з чотирьох питань: 1) Відмінність між публічним і приватним правом. 2) Розподіл влад. 3) Право і держава. 4) Держава як юридична особа [14]. Із 131 питання, яке викладається в цьому підручнику, відтак, лише 4 стосуються держави.

У *Польській Республіці* традиційно в курсі теорії права виклад держави є фрагментарним [15]. В одному із найбільш відомих сучасних підручників "Теорії права" (автори - Й. Стелмах і Р. Сарковіч) структура навчального матеріалу має такий вигляд: I. Методологічний статус теорії та філософії права. II. Питання мови в юриспруденції. III. Правова інтерпретація. IV. Застосування права. V. Творення права. VI. Час і право. VII. Правова система. VIII. Правові цінності. IX. Етика права [16]. Подібний підхід міститься і підручнику С. Вронковської та З. Зембінські "Нарис теорії права", в якому з 13 розділів жоден не присвячений матеріалу щодо держави [17].

Третій підхід - відображає намагання комбінації матеріалу і щодо права, і щодо держави, незважаючи на переважну назву дисципліни "Теорія права".

У *Чеській Республіці* в Університеті Масарика у м. Брно на юри-

дичному факультеті пояснювальна записка до курсу "Теорія права" визначає цілі навчальної дисципліни у такій спосіб: "Студент після успішного завершення курсу повинен: розуміти основні правові поняття, принципи та інститути, тлумачити правові приписи, аналізувати правову систему та її функції, класифікувати первинну сукупність знань, необхідних для вивчення позитивних правових курсів, із використанням при цьому загальної правової термінології, опанувати основами правового мислення та роботи з правовими текстами".

Підручник провідного вченого А.Герлоха (Gerloch) "Теорія права", який складається із 13 глав, містить лише одну (глава XIII) з матеріалом щодо держави - "Правова держава, відносини держави і права" [18]. Подібний підхід має місце також у підручнику "Теорія права", який рекомендується студентам Правничого факультету Університету в м. Оломоуц (автори Л. Кубу, П. Гунгр, П. Осіна): із 19 тем державі присвячена лише одна з назвою "Правова держава" [19]. У цій темі всього три питання: 1.Історичний розвиток доктрини правової держави. 2.Формальна і матеріальна концепція правової держави. 3. Соціальна право держава.

У **Словацькій Республіці** підходи до структури навчальної дисципліни поки що залишаються дещо іншими. З одного боку, у підручнику під редакцією Мілоша Вечера (Večeřa) з 17 розділів лише один стосується держави - розділ 5 із назвою "Правова і соціальна держава" [20]. З іншого боку, деякі навчальні видання зберігають назву "Теорія держави і права" [Див.: 21]. Однак, у більшості інших підручників і навчальних посібників, попри назву дисципліни "Теорія права", знання про державу присутні доволі широко. Так, наприклад, у підручнику Є. Оттової "Теорія права" (рекомендованого студентам юридичного факультету Університету Коменського

в м. Братислава), із 17 тем майже половина тією чи іншою мірою торкаються "держави". Підхід до викладу цих тем є оригінальним і також заслуговує на увагу: 1. Право і суспільство. 2. До поняття права. 3. Право і правова наука. 4. Право і держава. 5. Держава як категорія позитивного права. 6. Недержавні організації – громадянське суспільство. 7. Форми держави. 8. Форми правління. 9. Демократія. 10. Державний устрій. 11. Державний режим.12. Право і культура. 13. Джерела права і творення права. 14. Правові норми. 15. Система права. 16. Реалізація права. 17. Тлумачення (виклад) права [22].

У **Болгарії** на юридичному факультеті Софійського університету навчальний процес здійснюється за програмою навчальної дисципліни "Загальна теорія права" (автори – професори Росен Ташев і Тенчо Колев). Уявлення про структуру курсу дають наступні його частини:

А. Поняття і система права: 1. Наука загальної теорії права. Поняття права. 2. Правова система.

Б. Об'єктивне право: 3. Джерела права. 4. Правові норми і принципи

В. Суб'єктивне право: 5. Юридичні факти. 6. Суб'єктивне право і правовідношення. 7. Суб'єкти права. 8. Застосування і тлумачення права. 9. Правопорушення і юридична відповідальність. 10. Сучасні правові теорії.

Відтак, матеріал про державу "включений" мінімально у двох підрозділах програми: у першому, де йдеться про "взаємовідносини права і держави", і в сьомому – "Держава як суб'єкт права".

В одному з найбільш відомих у Болгарії підручників за авторства Димитрини Мілкової міститься наступна структура навчальної дисципліни за темами: 1. Загальна теорія права як наука. 2. Походження права. 3. Сутність права. 4. Права людини. 5. Право і суспільство. 6. Функції права. 7. Структура права. Система права. 8. Суб'єкти права.

9. Правова політика. 10. Юридичні факти. 11. Правовідносини. 12. Суб'єктивне право. 13. Формування права і правотворчість. 14. Тлумачення права. 15. Правові акти. 16. Юридична відповідальність [23].

Висновки. Наведене дозволяє прийти до деяких висновків.

1. Загальна теорія права в Україні в науковому і навчальному аспекті перебуває на початковому етапі поступової зміни парадигми (від радянської до західної академічної правової культури), що підтверджується різноманітно: і зовнішніми умовами розвитку (дефіцитом культури дискусії), і вибором пріоритетів досліджень та особливо - навчальним матеріалом, який пропонується студентам-юристам.

Наведений огляд навчальної літератури інших держав свідчить про все ще серйозну дистанцію в цьому плані. Йдеться про істотні відмінності і в структурі теорії права, змісті навчального матеріалу, і в рекомендованій студентам літературі.

2. Наявність певної дистанції від "західної академічної правової культури" проявляється і в схильності вітчизняної теоретико-правової науки до абстрактних визначень феноменів на шкоду системі аргументів у викладі наукового і навчального матеріалу, що робить вітчизняну теорію права надто абстрагованою та нерідко "відриває" її від розуміння права як конкретного соціального явища, тобто такого, що пов'язане із конкретними сегментами простору і часу.

Внаслідок плутанини в цьому питанні реально функціонуюче право (в рамках національного й інших правопорядків) нерідко підмінюється певною філософською схемою (ідеєю). Як нам видається, теорія права, відповідаючи на запитання "Що є право?", повинна відштовхуватися від місця і часу відповіді на таке запитання і власне цим відрізняється її предмет від предмету філософії права. Ще одним маркером предмету теорії права виступають емпіричні методи дослідження, які не "доповнюють" теоретичні (логічні) прийоми, а виконують самостійну і важливу роль для створення теоретико-правового знання.

3. Зростання ефективності юридичної освіти неможливе без підвищення ролі теорії права в навчальній програмі підготовки юриста, виходячи з розуміння юридичної професії - необхідності формування у майбутнього юриста таких знань і навиків, які дозволять йому "мислити як юрист" (не загубитися в чисельних правових текстах та вміти їх аргументувати).

Список використаних джерел

1. Фок В. А. Механика. Рецензия на книгу: Л. Ландау и Л. Пятагорский. Механика. (Теоретическая физика под общей редакцией проф. Л. Д. Ландау, т. I). Гостехиздат. Москва — Ленинград, 1940 // УФН. — 1946. — Т. 28, вып. 2–3. — С. 377–383.
2. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. — М.: Прогресс, 1975. — 300 с.
3. *Jurisprudence and legal theory*. Stephen Guest. Adam Gearey. James Penner Wayne Morrison 2004. - 78 p.
4. *Revisiting the Explosive Growth of Federal Crimes*. Report. John Baker. June 16, 2008. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.heritage.org/report/revisiting-the-explosive-growth-federal-crimes>.
5. *Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.

6. *Kurt* (Kurt) против Турции. Судебное решение от 25 мая 1998 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Kurt_v_Turkey_25_05_1998.pdf.
7. *Общая* теория права: Элементарный очерк / Хвостов В. М., проф. Моск. ун-та. – 6-е изд., испр. и доп. – С.-Пб.: Н. П. Карбасников, 1914. – 155 с.
8. *General Theory of Law and State*, by Hans Kelsen, translated by Anders Wedberg (20th Century Legal Philosophy Series: Volume I), Harvard University Press, Cambridge, 1945. Pp. xxxiii, 516.
9. *William Twining*. General Jurisprudence// University of Miami International and Comparative Law Review, 4-1-2007. [Электронный режим]. - Режим доступа: <http://repository.law.miami.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1055&context=umicl>.
10. *Твайнинг, У.* Общая теория права [Текст] / У. Твайнинг; пер. с англ. М. В. Антонов. //Российский ежегодник теории права, 2010. № 3. - СПб.: Юридическая книга, 2011. - С.232 - 279.
11. *Peter Koller*. Theorie des Rechts. Eine Einföhrung. 2., verbesserte und erweiterte Auflage. – Wien-Köln-Weimar, 1992. - 328 S.
12. *Rechtstheorie*. Ein Studienbuch von Prof. Dr. Thomas Vesting. XIII, 344 S.
13. *Matthias Mahlmann*. Rechtsphilosophie und Rechtstheorie, 2. Auflage, BadenBaden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2012, 368 s.
14. *A textbook of jurisprudence* / by George Whitecross Paton. - 4th ed. edited by G.W. Paton and David P. Derham. Oxford : Clarendon Press, 1972. - 659 p.
15. *Eugeniusz Jarra*: Ogylna teoria prawa. Wydanie II rozszerzone i uzupełnione.- Warszawa, 1922.- VIII, 403 s.
16. *Stelmach J., R.Sarkowicz J.* Teoria prawa. Monografie Wydziału Prawa i Administracji UJ, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1997. - 227 s.
17. *Wronkowska S., Ziemiński Z.* Zarys Teorii Prawa. - Poznań, Przedsiębiorstwo Wydawnicze Ars boni et aequi, 2001. - 257 s.
18. *Gerloch, Aleř.* Teorie práva. 4. upr. vyd. Plzeň: Aleř Čeněk, 2007, 343 s.
19. *Teorie práva/ Lubomír Kubů, Pavel Hungr, Petr Osina.* - Praha, Linde, 2007. - 335 s.
20. *Večeřa, M., Gerloch, A., Schlosser, H., Beran, K., Rudenko, S.*: Teoria práva, Bratislava, Eurokydex, 2011. - 352 s.
21. *Ľmihula, D.*: Teoria práva a práva. Bratislava : EPOS, 2010. – 397 str.
22. *Ottob, E.* Teoria práva. 2. vyd. Љamoňn: Neurřka, 2006, 306 s.
23. *Милкова Д.* Обща теория на правото. – София. Албатрос, 2006. – 264 с.

Лемак В. В. Загальна теорія права: між зміною парадигми і пошуком структури

Стаття присвячена дослідженню факторів, які впливають на розвиток науки (і навчальної дисципліни) загальної теорії права в Україні в контексті досвіду держав Центральної Європи. Особливу увагу приділено аналізу структури навчальної дисципліни теорії права в деяких зарубіжних державах. Зроблено висновки щодо розвитку теорії права з огляду на правову парадигму, її структуру, а також роль у програмі підготовки майбутнього юриста.

Ключові слова: право, теорія права, юридична професія, Центральна Європа, навчальна дисципліна.

Лемак В. В. Общая теория права: между изменением парадигмы и поиском структуры

Статья посвящена исследованию факторов, влияющих на развитие науки (и учебной дисциплины) общей теории права в Украине в контексте опыта стран Центральной Европы. Особое внимание уделено анализу структуры учебной дисциплины теории права в некоторых зарубежных государствах. Сделаны выводы по развитию теории права с учетом правовой парадигмы, ее структуры, а также роли в программе подготовки будущего юриста.

Ключевые слова: право, теория права, юридическая профессия, Центральная Европа, учебная дисциплина.

Lemak V. The general theory of law: between the change of the paradigm and the search for a structure

The article is devoted to the study of factors influencing the development of science (and the discipline) of the general theory of law in Ukraine in the context of the experience of Central European states. Particular attention is paid to the analysis of the structure of the law discipline in some foreign countries.

Conclusions are made on the development of the theory of law in view of the legal paradigm, its structure, as well as the role in the future lawyer's training program.

Key words: law, theory of law, legal profession, Central Europe, educational discipline.